

Szemle

Iskolakultúra 2004/11

A kétciklusú képzés hatása a közép- és általános iskolai földrajztanításra

A felsőoktatás új alapszakának 2006-os elindulása nemcsak az egyetemi-főiskolai képzés szerkezetét alakítja át és foglalja egységes keretbe, hanem a középfokú oktatás két főszereplőjére (tanárra és tanulóra) is hatással van, és megfogalmazhatók legalább megbeszélésre érdemes következmények az általános és középiskolai tananyaggal kapcsolatban is. Ez utóbbiak tanításához pedig valószínűleg releváns módszereket is tudnak majd ajánlani értő és gyakorlott tanárkollégák.

A tananyag kicsit más szemléletű tárgyalást igényel. Ezt az impulzust fogják megkapni a tanárképzésben részt vevők is. Ez nehezebb, mint például a fizika esetén, ahol világos, milyen természeti törvényeket milyen összefüggésben célszerű tárgyalni, hogy összeálló kép és alkalmazható tudás alakuljon ki a tanulóknál. A földrajzban nincsenek természeti törvények –

statisztikusan érvényesülő folyamatok vannak. Ezek elemzése ebben az értelemben nagyon hiányzik a tárgyalás szemléletéből, de a fő gond mégis a gyakorlatban is használható készség. Pedig ha a földrajz ezt nem tudja bizonyítani és alapvetően deskriptív tárgy marad, nagy társadalmi támogatásra nem számíthat. Persze sokan mondják: információ nélkül nem lehet összefüggéseket elemezni. Ez igaz is, mégsem hiszünk, hogy a gyakorlatias ismeretek kulcsa csak ebben volna. Ha valaki több információt kap Brazília földrajzáról, az még nem feltétlenül segíti a természeti-társadalmi kérdésekkel kapcsolatos jobb eligazodásban. Gyakorlatias kérdésekre kell tudni a koruknak megfelelően megalapozott válaszokat adni.

Mezősi Gábor

tanszékvezető egyetemi tanár;

Természeti Földrajzi és

Geoinformatikai Tanszék, SZTE,

Szeged

A kétszintű érettségi tantárgyi vonatkozásai

A 2004/2005-ös tanévben bevezetendő oktatáspolitikai intézkedések közül minden bizonnyal a legjelentősebb változás a kétszintű érettségi vizsga lesz. Az egyes tantárgyakból, így földrajzból is két szinten lehet vizsgázni.

A változtatás az első pillanattól kezdve magában hordozta a hagyományos érettségi vizsga funkciójának átalakulását. Az eddigi, elsősorban lezáró jellegű matúra ettől a tanévtől kezdődően szorosan összekapcsolódik a szelektív versenyvizsgával, azaz a hagyományos értelemben vett felvétellel.

A sikeresen teljesített vizsgák az új rendszerben egyszerre jelentik az érettségi, illetve a felvételi követelményeinek egyidejű teljesítését. A két vizsgaszint funkciója azonban alapvetően eltér egy-

mástól. A középszintű érettségi vizsga célja az általános műveltséghez szükséges ismeret- és képességelemek elsajátításának mérése. A felsőoktatásban való továbbhaladáshoz szükséges ismeret- és képességelemek meglétének ellenőrzése az emelt szintű vizsga feladata. Az időközben lezajlott változások – a felsőoktatás által felvételiként elfogadott középszintű vizsga deklarálása – felértékeltek a középszintű érettségit és összemosták a két eltérő vizsgafunkciót. A középszintű vizsga ezért a lezáró, tanúsítvány jellege

mellé szelektáló versenyvizsga funkciót is kapott.

A kétszintű vizsgarendszer fejlesztése 1996-ban, a Nemzeti alaptanterv bevezetését követően kezdődött meg. A tantárgyi követelményrendszerek első változata 1998-ban készült el. A 2003/2004-es tanévben nyilvánosságra hozott kerülő végleges követelmény- és vizsgaleírás hosszas szakmai vita és egyeztetés után 2003-ban született meg. A dokumentumokban kisebb, inkább csak szervezési, „technikai” kérdéseket érintő változtatások azonban még 2004-ben is történtek.

Az új vizsgarendszer kidolgozását és bevezetését több folyamat is szükségessé tette. Ezek közé tartozik az új tantárgyi-oktatási struktúrát és tartalmi elemeket hordozó Nemzeti alaptanterv bevezetése. A korábbinál tágabban meghatározott bemeneti szabályozás mellett ugyanis szükségessé vált egy egységesebb kimeneti szabályozás kidolgozása, ezt a funkciót töltik be a vizsgakövetelmények. Így az intézmények számára egyértelművé vált, hogy az alaptantervet követve, de az általuk kiválasztott és az igényeiknek leginkább megfelelő tantárgyi programok és módszertani eszközök segítségével milyen ismereteket és képességeket kell elsajátítaniuk a diákoknak a közoktatási szakasz lezárásáig. A tantárgyi követelmények fontos információt jelentenek a felsőoktatás számára is, hiszen csak az ezekben megfogalmazottak kérhetők számon a tanulóktól a kétszintű érettségi vizsgán, és ez az az ismeret- és képességrendszer, amelyre alapozhatnak a felsőoktatási intézmények. Azaz a felsőoktatás visszaszabályozó szerepe jelentősen lecsökkent. A kétszintű vizsgáztatás eredeti koncepciója azon az egyre égetőbb problémán is segíteni szeretett volna, hogy a középiskolák egyszerre tudjanak a pusztán érettségizni kívánó és bizonyítvánnyal a kezükben a munka vagy a szakoktatás világába kilépő, valamint a felsőoktatásban továbbtanulni szándékozó tanulóknak különböző képzési utakat biztosítani. Ez utóbbi szempont azonban az emelt szintű vizsgák háttérbe szorulásával jelentősen sérült.

A földrajz tantárgy helye az új vizsgarendszerben

A földrajz (‘Földünk és környezetünk’) a korábbiakhoz hasonlóan a kötelezően választható vizsgatantárgyak közé tartozik, ebből a szempontból tehát nem történt változás. Változás viszont, hogy a tantárgyi vizsgák központi vizsgakövetelményre és vizsgaleírásra épülnek.

Minden olyan iskolában tehető földrajz érettségi, ahol a tantárgy szerepel a pedagógiai programban, függetlenül attól, hogy azt hány évfolyamon és hetente hány órában tanították. Az a diák, aki teljesítette a tantárgyi programban megfogalmazottakat és ezt év végi jeggyel is bizonyítja, jelentkezhet a vizsgára földrajzból és azt választásának megfelelően akár közép-, akár emelt szinten leteheti. Ez a szabályozás kiszélesíti azoknak az intézményeknek a körét, amelyekben ezek után választható lesz a földrajz érettségi.

Földrajzból, a legtöbb tantárgyhoz hasonlóan, a felsőoktatási intézmények nem írták elő az emelt szintű vizsga kötelező választását, így a középszintű érettséginyújtott teljesítmények egyben a felvételi pontszámok kiszámításának alapjául is szolgálhatnak. Természetesen az önként választott és közepes vagy ennél jobb eredménnyel letett emelt szintű földrajz érettségi is plusz felvételi pontot jelent a vizsgázó számára.

A tantárgyi vizsga új vonásai

A 2005 májusában induló új vizsgának a kétszintűségen kívül egyéb, az eddigi tantárgyi hagyományoktól lényegesen eltérő, új vonásai vannak. Ezek között a vizsgarészekre vonatkozó, inkább szerkezeti jellegű és a követelményekben, vizsgafeladatokban nyomon követhető tartalmi változások egyaránt megtalálhatók. Érdemes ezeket az új elemeket sorra venni.

A vizsga szerkezetét érintő legfontosabb változás a középszintű – a hagyományos érettségihez leginkább hasonló funkciót betöltő – vizsgában az írásbeli feladatsor beépítése. Így a földrajzi vizsga a többi

természettudományos tantárgyhoz hasonlóan mindkét szinten írásbeli és szóbeli vizsgarészből áll.

Az emelt szintű vizsga külső vizsga, amelynek szervezése és lebonyolítása az OKÉV feladata, ezen a szinten a szaktanár és a tanítvány kapcsolata a vizsgafolyamat során megszűnik. A tanuló a vizsgát egy kijelölt vizsgaközpontban írja meg és egy földrajztanárokból álló szakmai bizottság előtt vizsgázik szóban. A középszintű vizsga esetében az írásbeli feladatlap központi, azaz a vizsgaközpont állítja össze, de javítása egységes útmutató alapján a tanuló intézményében történik. A szóbeli vizsgát

az eddigiekhez hasonlóan az érettségi vizsgabizottság előtt teszi le a jelölt.

A tanulói teljesítmény értékelése mindkét vizsgaszinten a szóbeli- és az írásbeli részvizsgák összeredménye alapján történik. (1. táblázat)

Új elem az érettségiben a teljesítmények pontozással történő értékelése. Igaz ez mind az írásbeli, mind pedig a szóbeli vizsgarész esetében. Bár középszinten nincs hagyománya a földrajzban az írásbeli vizsgának, mégis úgy vélem, hogy a hazai mérési-értékelési gyakorlatnak köszönhetően ez nem okoz problémát a szaktanárok számára. Annál több nehézséget jelenthet a szóbe-

1. táblázat. A földrajz érettségi vizsga szerkezete

Középszintű vizsga		Emelt szintű vizsga	
Írásbeli	Szóbeli	Írásbeli	Szóbeli
Két részből álló központi feladatsor	2 résztételből álló tétel	Az általános tantárgyi műveltségen túl a szakirányú továbbtanulás szempontjából fontos ismeret- és képességelemek mérésére alkalmas feladatsor.	2 résztételből álló tétel
1. rész: Alapvetően topográfiai ismeretekkel kapcsolatos feladatok	A) résztétel: természetföldrajzi tartalom		A) résztétel: természetföldrajzi tartalom
2. rész: Általános tantárgyi műveltséget vizsgáló feladatsor, ismeret és képességmérésre alkalmas feladatokkal.	B) résztétel: társadalomföldrajzi tartalom		B) résztétel: társadalomföldrajzi tartalom
Rendelkezésre álló idő: (20+100 perc)	15 perc	240 perc	20 perc
Elérhető pontszám: 100 pont	50 pont	100 pont	50 pont

2. táblázat. A szóbeli vizsga pontozással történő értékelésének alapelvei (* A közép- és az emelt szintű szóbeli vizsga pontozásának alapelvei megegyeznek. A különbség a 3 pont odaítélésében van. Emelt szinten a térképhasználat elvárható alapkövetelmény, ezért a pontszámon belül hangsúlyosabb a szaknyelv megfelelő használata.)

Szóbeli felelet*

A) résztétel

Tartalmi elem: 20 pont
A szaknyelv használata, térkép-, illetve eszközhasználat: 3 pont
A felelet logikus felépítése: 2 pont
Összesen: 25 pont

B) résztétel

Tartalmi elem: 20 pont
A szaknyelv használata, térkép-, illetve eszközhasználat: 3 pont
A felelet logikus felépítése: 2 pont
Összesen: 25 pont

A szóbeli felelettel elérhető pontszám: 50 pont

li feleletek pontozással történő értékelése, ebben ugyanis egyáltalán nincs tapasztalata a kollégáknak. A pontozás gyakorlatának kialakításához mindenekelőtt egy szempontrendszer meghatározására van szükség, amely fő vonalaiban, alapelveiben megjelenik a vizsgaleírásban. (2. táblázat)

A teljesítmények korrekt értékeléséhez természetesen ennél részletesebb szempontsor szükséges, amelynek elkészítése a középszintű vizsga esetében a tételt összeállító szaktanár, emelt szinten pedig az erre felkért szakmai közösség feladata. Ennek a szempontrendszernek középszinten annyira kell részletesnek lennie, amennyire az a vizsgáztató tanár számára szükséges. Emelt szinten mindenképpen úgy kell

összeállítani, hogy a különböző vizsgáztató bizottságok egyértelműen és egységesen használhassák az értékelésben. Az útmutató célja, hogy a vizsgáztató objektívebben értékeljen, tudjon a feleletek között különbséget tenni, értékelését meg tudja indokolni.

A pontozási és értékelési útmutató összeállítása feltétlenül szükséges, hiszen e nélkül nem értékelhetők megfelelően a szóbeli feleletek. Ebben az útmutatóban vázlatos formában meg kell jelenniük a tétel kifejtésében elvárható ismeret- és képességelemeknek, valamint a hozzájuk kapcsolódó pontszámoknak. A pontozási elvek összeállítása elmélyült szakmai munkát és a követelmények precíz ismeretét várja el a szaktanároktól, ám nem az útmutató összeállítása okozza a legnagyobb nehézséget. A továbbképzések tapasztalatai egyértelműen azt mutatják, hogy sokkal nehezebb az útmutató használata, alkalmazása a vizsgaszituációban. A pontozással történő értékelés rutinszerű alkalmazása ugyanis csak kellő gyakorlattal alakítható ki, és erre

még a szaktanárok számára szervezett akkreditált továbbképzések sem biztosíthatnak elegendő időt.

A pontozással történő értékelés megbízhatósága nagyon fontos, hiszen a szóbelin elérhető pontok az összpontszám harmadát jelentik, így döntően befolyásolják az érettségi vizsgát lezáró érdemjegy és az összteljesítmény alapján megszerezhető felvételi pontszám alakulását.

Az új vizsga bevezetése azonban más szempontból is hoz változásokat. Ha valaki összehasonlítja a hagyományos és az új szóbeli tételek szerkezetét, két lényeges eltérést azonnal észrevesz. Az egyik, hogy hiányzik az úgynevezett C tételrész. A másik pedig, hogy az eddig bemutatásra

került minta-tétel-sorokban a tételekhez sokkal több melléklet (újságcikk, adatsor, kép stb.) kapcsolódik.

A C tételrész elmaradása egyértelműen az írásbeli feladatlap bevezetéséhez kapcsolódik. A korábbi, az iskolától kapott szóbeli tételek összehasonlítása azt mutatta, hogy az egyes intézmények nagyon kü-

A szóbeli minta-tétel-sorokban, amelyek egyfajta ajánlást és iránymutatást is jelentenek a szaktanár számára, a korábbiakhoz képest valóban sokkal több melléklet található. Ez arra szeretné ösztönözni a kollégákat, hogy éljenek a vizsgán is az elméleti ismeretek és a mindennapi élet természeti és társadalmi-gazdasági folyamataival, jelenségeivel – ez egyébként követelmény is mindkét vizsgaszinten.

lönözően használták ki a harmadik rész-tétel nyújtotta lehetőségeket. Sok helyütt nagyon egyhangú feladatokkal találkozunk (például nem volt más, csak közetfelismerés és időjárás térképelemzés, vagy nem szakadtak el a már begyakorolt tankönyvi ábrák elemzésétől). Más esetekben alkalmazás helyett ismeretelemeket (például fogalmi meghatározást) kértek számon a gyakorlati alkalmazást elváró feladatok helyett. Még a nagyon korrekt, az előírásoknak megfelelő tétel-sorokban sem töltötte be tényleges funkcióját a C tételrész. A diákok szemében ugyanis többnyire nem volt más, mint „mentőöv”, ha már az elméleti kérdés nem sikerült jól. A minden jelölt számára azonos írásbeli

feladatsor kínálta azt a megoldási lehetőséget, amely egyébként a vizsgákkal szemben megfogalmazott új, általános elvárásoknak is megfelelt, tudniillik, hogy az ismeretek alkalmazásának képességét, valamint a különböző földrajzi kompetenciák elsajátítását is vizsgálja. Ezért a feladatsorokban hangsúlyosan jelennek meg olyan feladatok, amelyek az ismeretek gyakorlati alkalmazását várják el a tanuló-tól (középszinten az összpontszám mintegy 40, emelt szinten pedig 30 százaléka szerezhető meg ilyen típusú feladatokkal). Ez a lehetőség tehát kiváltja és egyben feleslegessé is teszi a harmadik szóbeli rész-tétel beépítését, de egyben azt is jelenti, hogy az írásbeli feladatsorban minden diáknak egyformán számot kell adnia arról, mennyire van birtokában a különböző földrajzi képességeknek.

A szóbeli minta-tétel-sorokban, amelyek egyfajta ajánlást és iránymutatást is jelentenek a szaktanár számára, a korábbiakhoz képest valóban sokkal több melléklet található. Ez arra szeretné ösztönözni a kollégákat, hogy éljenek a vizsgán is az elméleti ismeretek és a mindennapi élet természeti és társadalmi-gazdasági folyamatai, jelenségei közötti kapcsolatteremtés lehetőségével – ez egyébként követelmény is mindkét vizsgaszinten. A szóbeli tételekhez kapcsolódó mellékletek ezt az alkalmazási lehetőséget segíthetik elő, hiszen az aktuális adatok, újságcikkek elemzéséhez, értelmezéséhez szükség van a tanóránkon elsajátított ismeretek felhasználására.

Változást hoz a vizsga a földrajzi atlasz használatában is. Egyértelműen megállapítható, hogy a korábbi gyakorlathoz képest sokkal nagyobb hangsúlyt kap az atlaszhasználat. Ezt bizonyítja, hogy a szóbeli feleletek értékelésénél a földrajzi atlasz használatát külön pontszámmal kell értékelní. Ezzel együtt megváltozik az atlasz használatának lehetősége is. A szóbeli vizsgákon mind közép-, mind emelt szinten használható a felkészüléshez az atlasz, a felelet során pedig a térképen meg is kell tudni mutatni a téma kifejtéséhez kapcsolódó információkat. A középszintű írásbeli vizsga során az első feladatsorban – a to-

pográfiai ismeretek ellenőrzésekor – természetesen nem használható a térkép, de a második feladatsor megoldásához már igen, sőt itt megjelennek olyan feladatok is, amelyek megoldása a térkép használata nélkül nem is lehetséges (helymeghatározási, mérési, egyszerű számítási feladatok). Az emelt szintű írásbeli vizsgán a térkép használatára továbbra sincs lehetőség.

A térképhasználat lehetősége a középszintű írásbeli vizsgán a szaktanárok javaslatára került bele a vizsgaleírásba. Ennek ellenére több, elsősorban gimnáziumban tanító kolléga úgy érezte, hogy ezzel túlzott segítséget kapnak a diákok a feladatok megoldásához. A eddigi mérések tapasztalatai nem támasztják alá ezt a véleményt. A térkép elsősorban azoknak a diákoknak jelenthet segítséget, akik tisztában vannak a középiskolai atlasz tartalmával, ez pedig csak a térkép rendszeres használatával szerezhető meg, ráadásul a térképlapokon közölt információ megértéséhez és megfelelő felhasználásához az alapvető tárgyi ismeretek megléte elengedhetetlenül szükséges. Az atlasz természetesen bizonyos szempontból segítség, hiszen információt jelenthet, például egy-egy földrajzi övezettséghez vagy a kontinensek szerkezeti felépítéséhez kapcsolódó feladat megoldásában. De úgy vélem, hogy ha a tanuló képes élni ezzel a lehetőséggel, az egyáltalán nem baj. Alapvető földrajzi ismeretek hiányában ugyanakkor nem jelent tényleges segítséget, sőt a térkép jelenléte azt a téves biztonságérzetet is keltetheti a diákokban, hogy az atlasz alapján akár felkészülés nélkül is sikerrel teljesíthetik az elvárásokat.

Az atlasz információforrásként történő felhasználása már önmagában is egy bizonyos szintű földrajzi műveltséget jelez. Megítélésem szerint, ha a tantárgy tanulási folyamata végére sikerül a diákokban kialakítani az atlaszhasználat képességét, ez már önmagában is a szaktanári munka fontos eredménye. Úgy vélem, hogy a szaktanárok kiemelt feladata lesz a földrajzoktatás minden szintjén a térképhasználat tudatos fejlesztése és eljuttatása a készségszintre. A 12. évfolyam végére a

tanulóknak tisztában kell lenniük a térkép mint információforrás nyújtotta lehetőségekkel és azok korlátaival is.

A vizsgának tartalmi szempontból is vannak új elemei. Ez részben a tantervi változásokból, részben pedig az azok bevezetését kísérő szükségszerű szemléletváltásból következik. A vizsgaleírásban megfogalmazódik az a törekvés, hogy a természet- és a társadalomföldrajzi elemek a tantervi arányoknak megfelelő, nagyjából azonos arányban jelenjenek meg a vizsgafeladatokban (szóbeli és írásbeli vizsgarészben egyaránt). Tartalmi szempontból kétségkívül új elem a közgazdasági ismeretek megjelenése, a középiskolai tanterveknek megfelelően az általános társadalomföldrajz témaköreinek a korábbiakhoz képest jóval hangsúlyosabb beépítése. Ugyanígy nagyobb hangsúlyt kap a környezeti tartalom, amely a természetföldrajzi és a társadalomföldrajzi témákhoz egyaránt kapcsolódhat. Ezzel szemben a korábban meghatározó jelentőségű regionális társadalomföldrajzi tartalmakhoz kapcsolódó feladatok száma nagymértékben csökkent. Sajnos a próbaérettségi tapasztalatai azt mutatják, hogy a kollégák még mindig nem tekintik a földrajzi tananyag szerves részének a közgazdasági jellegű ismereteket, ugyanis a tanulói teljesítmények lényegesen gyengébbek voltak az ehhez a témához kapcsolódó feladatokban, mint a hagyományos tartalmakhoz kötődőekben.

A felkészítés szerepe

A tanártovábbképzések visszatérő témája a vizsgára történő felkészítés: az idő, a tartalom és a fejlesztési feladatok összehangolása. Valóban érdemes több oldalról is megvizsgálni a vizsgára történő felkészülés, illetve felkészítés problémáját.

A leggyakrabban felvetődő nehézség a földrajz sajátos tantervi építkezéséből és tananyag-elrendezéséből fakad. A földrajz érettségi vizsgakövetelményei ugyanis tartalmazzák az általános iskolai regionális földrajzi tananyagot is. Ezért a vizsga sikeres teljesítéséhez szükség van az alap-

fokú oktatásban tanultak szintézisére, valamint a középiskolában elsajátított ismeretek alapján történő újraértelmezésére. Ezt a kollégák alapvetően helyesnek tartják – megjegyzendő, hogy bizonyos fejezetek esetében, például csillagászati földrajzban a korábbi időszakban is hasonló volt a helyzet. Kétségesnek tartják azonban a gyakorlati megvalósulást, amelyhez megítélésük szerint sok esetben hiányoznak a feltételek. Több intézményben is nehézségbe ütközik a vizsgára felkészítő kurzusok megszervezése, holott erre a rendeleti szabályozás is időkeretet biztosít. Ezt az időkeretet azonban sokszor a nagyobb érdekérvényesítő képességgel rendelkező és amúgy is magasabb óraszámú rendelkező tantárgyak használják fel. Meg kell azonban jegyeznünk, és ezt minden szakmai fórumon hangsúlyozzuk is, hogy tantárgyunk esetében, amelynek rendszeres oktatása a 10. évfolyam végén lezárul, elemi szükséglet a vizsgára történő felkészítés lehetőségének biztosítása. Két év kihagyás után, szervezett felkészítés nélkül a korábban biztosnak vélt ismeretek is esetlegessé válnak és megkérdőjeleződik még egy könnyűnek számító tantárgyi vizsga sikere is.

Miből és hogyan ismétljük át az általános iskolában tanult tartalmakat? Lehet-e alapozni az általános iskolában tanultakra? – ezek a kérdések is rendszeresen felvetődnek. Az általános iskolai földrajzoktatás szerepe valóban felértékelődik, hiszen bizonyos földrajzi tartalmak alapvetően ezeken az évfolyamokon jelennek meg. Ennek a ténynek az általános iskolában tanító, a földrajzoktatás későbbi szintjeit megalapozó kollégákban is tudatosulnia kell. Ha végiggondoljuk a tantárgy ismeretrendszerét, megállapíthatjuk, hogy az általános iskolai regionális földrajzi tartalmak más szempontok szerint csoportosítva, de többé-kevésbé megjelennek a középiskolai oktatásban is. A vizsgára történő felkészítés alapvető feladata tehát a regionális és az általános természet- és társadalomföldrajz tanulása során elsajátított ismeretek szintézise. Ehhez természetesen szükség van a felkészítés során a re-

gionális ismeretek felfrissítésére is. Ez történhet a korábban bevált és széles körben használt regionális földrajz tankönyv megfelelő fejezeteinek felhasználásával, de akár egy igényesen megírt általános iskolai tankönyv segítségével is. A vizsgakövetelményben egyértelműen megfogalmazódik, hogy az egyes vizsgaszinteken mely regionális földrajzi ismeretekre van szükség, ennél több pedig nem kérhető számon a vizsgákon. A követelmények készítése során végig tekintettel voltunk a tantervi változásokra, tananyagcsökkentésekre és törekedtünk a tantárgyi vizsgakövetelmény és a tantervi szabályozás összehangolására.

Az új érettségi bevezetéséhez kapcsolódó tanártovábbképzések tapasztalatai sajnos azt támasztják alá, hogy több kolléga nem ismeri eléggé a vizsgakövetelményeket. Egy-egy tanári továbbképzés alkalmával – például a középszintű mintatételek összeállításának gyakorlása során – olyan mintatételeket fogalmaznak meg, amelyek a követelményrendszer alapján csak emelt szinten vagy egyáltalán nem kérhetők számon, illetve az elvárható tudáselemek jóval túlmutatnak a követelményrendszerben megfogalmazottakon. A vizsgára történő sikeres felkészítés azon is múlik, hogy a kollégák tisztában legyenek a vizsgakövetelményben megfogalmazott elvárásokkal és az abban megfogalmazottak teljesítésére törekedjenek. Különösen fontos ez egy olyan tantárgy esetében, amelyik a közoktatás mindegyik szakaszában jelentős óraszámproblémával küzd.

A vizsgára történő felkészítés azonban nem csak tartalmi szempontból jelent változást. Legalább ilyen kihívás a tanulók felkészítése az új típusú, az ismeretek alkalmazást igénylő, valamint a szövegek és adatok elemzését elváró feladatok megoldására. A próbamérések tapasztalata most is igazolta, hogy a tanulók sokkal jobban teljesítenek a hagyományos, zárt végű feleletválasztásos és a tudásszint mérésére alkalmas feladatok megoldásában. Ugyanakkor sok esetben nem tudnak mit kezdeni az adatok elemzését vagy egy földrajzi

probléma megoldását elváró feladattal. Rendszeresen beleesnek abba a hibába, hogy a feladatban található adatok elemzése helyett a témához kapcsolódóan megtanult ismereteket írják le.

A felkészítés sikeressége érdekében érdemes összegezni a kiemelten fontos fejlesztési feladatokat. Ezek közé tartozik többek között a különféle feleletalkotásos feladatok megoldási technikájának elsajátíttatása. Gyakoroltatni kell a feladatleírások értelmezését. Rá kell szoktatni a tanulókat arra, hogy figyelmesen olvassák el a feladatleírásokat és utasításokat. Mindig a feladatnak, kérdésnek megfelelően válaszoljanak és csak az odatartozó tények leírására, kifejtésére törekedjenek. Ki kell alakítani a tanulóknál azt a képességet, hogy elméleti ismereteiket konkrét, gyakorlati példákkal tudják alátámasztani, illetve legyenek képesek a gyakorlati jellegű feladatok megoldásában elméleti ismereteik alkalmazására. Fontos feladat, hogy a tanulók biztonsággal tudjanak tájékozódni a különféle információforrások között és legyenek jártasak azok felhasználásában (fényképek, táblázatok, szövegek, ábrák stb.). Ugyancsak fel kell készíteni a tanulókat arra, hogy logikusan, tömören, a szükséges kulcsfogalmak használatával legyenek képesek megállapításaik, véleményük megfogalmazására. Döntéseiket tudják megindokolni szóban és írásban egyaránt. Bizonyos esetekben közép-, de különösen emelt szinten szükséges, hogy a tanulók legyenek képesek alkalmazni a más tantárgyak tanulása során megszerzett ismereteiket az egyes földrajzi feladatok megoldása során, például az alapvető matematikai, fizikai ismereteket, összefüggéseket egy-egy számolást igénylő földrajzi feladat megoldásában.

Ezeknek a képességeknek az elsajátíttatása nemcsak a vizsgára készülők, hanem valamennyi tanuló számára is fontos. Kialakításuk, fejlesztésük időigényes feladat és mindenképpen tudatos tananyag- és óratervezést igényel. Talán megkockáztathatom, hogy esetleg még néhány önállóan elsajátítható ismeret megtárgyalásának rovasára is.

A tantárgyfejlesztés és a vizsgafejlesztés kapcsolata

A vizsgafejlesztés és a tantárgyfejlesztés hazánkban szorosan összekapcsolódott és hosszabb-rövidebb időszakokban teljesen párhuzamosan ment végbe. Az új vizsgakoncepcióról szóló első publikációk megjelenése időben egybeesett az új tantervi szabályozás (Nemzeti alaptanterv) bevezetésével. A vizsgafejlesztés később, a kerettantervek kidolgozása idején is folytatódott. Éppen ezért szükséges

volt a vizsgakövetelmények, valamint a tantervfejlesztés során megfogalmazódott tartalmi és fejlesztési követelmények folyamatos összehangolása. Ez a hosszas és különböző szintű szakmai egyeztetés természetesen a követelmények és a vizsgamodell végleges változatának elfogadását és nyomtatott formában való megismertetését is meghatározta.

Ha a tantervi szabályozás és a vizsgakövetelmények egymásra épülését vizsgáljuk meg, akkor megállapítható, hogy a földrajz tantárgy esetében a tantárgyfejlesztés változásai nagyon gyorsan megjelentek a vizsgakövetelményekben is, például a tananyagcsökkentés miatt módosult a topográfiai követelmény, egyes országok kimaradtak vagy csak az emelt szinten jelentek meg. Azaz a bemeneti szabályozás meghatározta a kimeneti szabályozás lehetőségeit.

Megfigyelhető ugyanakkor egy olyan folyamat is, amelyben a vizsgakövetelmények kapnak egyféle tantervi szabályozó szerepet. Azaz újból kialakulóban van

egyfajta visszafelé történő szabályozás. Ebben az esetben nem a felsőoktatás elvárásai, hanem a vizsgakövetelmények határozzák meg, hogy mit tanítsanak a kollégák a középiskolában. Megfigyelhető, hogy olyan témák épülnek be a középiskolai földrajzoktatásba, amelyek tanítása, újratanítása a tantervi szabályozás alapján nem lenne feladat (például az általános iskolában feldolgozott regionális földrajzi témák). Ezért az amúgy is szűkös óraszámban nem marad elég idő a még napjainkban is több kolléga által vitatott fon-

Újból kialakulóban van egyfajta visszafelé történő szabályozás. Ebben az esetben nem a felsőoktatás elvárásai, hanem a vizsgakövetelmények határozzák meg, hogy mit tanítsanak a kollégák a középiskolában. Megfigyelhető, hogy olyan témák épülnek be a középiskolai földrajzoktatásba, amelyek tanítása, újratanítása a tantervi szabályozás alapján nem lenne feladat (például az általános iskolában feldolgozott regionális földrajzi témák). Ezért az amúgy is szűkös óraszámban nem marad elég idő a még napjainkban is több kolléga által vitatott fontosságú, modern társadalomföldrajzi, közgazdasági témák (globalizáció, működőtőke-áramlás, tőzsde stb.) feldolgozására.

tosságú, modern társadalomföldrajzi, közgazdasági témák (globalizáció, működőtőke-áramlás, tőzsde stb.) feldolgozására. Emellett időhiányra hivatkozva a kollégák lemondanak a tanulók aktív közreműködését igénylő, a földrajzi képességek és készségek fejlesztést jobban szolgáló – bár kétségtelenül időigényesebb – új oktatási módszerek alkalmazásáról. Így tulajdonképpen a már elindult tantárgyi modernizáció folyamata sem érvényesülhet teljes mértékben. Ez a visszaszabályozás főleg a többl-

terhet ró a földrajz iránt kevésbé érdeklődő, vizsgázni nem szándékozó tanulókra is. Előfordulhat, hogy éppen a számukra fontosabb, a mindennapi életben való eligazodást segítő témákkal nem ismerkednek meg kellő szinten a földrajzi tanulmányaik során.

Fontos hangsúlyozni, hogy a vizsgakövetelmények – bár a tantervi szabályozással összhangban vannak – az érettségizni és a továbbtanulni kívánó tanulók számára fogalmazzák meg az elvárásokat, semmi-

képpen sem képezhetik egy középiskolai tanítási program alapját, összeállításuknak nem is ez volt a célja.

Előrehozott érettségi

Befejezésül érdemes szólni egy új vizsgatípus választásának lehetőségéről. Mivel a földrajzoktatás a 10. évfolyam végén a legtöbb középiskolában lezárul, ezzel a tanulók ebből a tantárgyból már teljesítik a vizsgára bocsátás feltételeit, és lehetőség kínálkozik az úgynevezett előrehozott érettségi vizsga választására. Ez a vizsga a rendes, a 12. évfolyam végén szervezett érettségi vizsga előtt már lehetővé. A kezdetben még idegennek számító lehetőség hamar ismertté vált a szaktanárok és a diákok körében egyaránt. Az előzetes információk szerint több diák is szeretne élni már ebben a tanévben ezzel a lehetőséggel. Ebből a szempontból a földrajz számára előnyös az oktatási tevékenység korai befejezése, hiszen ez megnöveli a földrajzi érettségi iránti igényt. (Az előrehozott vizsgára hasonló okok miatt csak kémiából van mód.) A tanulók ugyanis nagyon hamar felismerték, hogy az előrehozott vizsga megkönnyíti a hagyományos vizsgaidőszakban a többi tantárgyból való felkészülést. A vizsgarendszer nyújtotta lehetőségek kihasználása azt is megengedi, hogy még a tanulói jogviszony alatt a közép szinten letett földrajzi vizsgát egy később vállalt szintemelő vizsgával, a felvételi szempontjából plusz pontot jelentő, emelt szintű vizsgára módosítsa a jelölt.

Természetesen az előrehozott vizsga választásának veszélyei is lehetnek. Nem árt tudatosítani a tanulóknak, hogy ez a vizsga nem próbavizsga. Az esetleges bukásnak következményei vannak. Semmiképpen sem célszerű az előre hozott vizsga esetében a jóval nehezebb emelt szintű vizsga választása, a szintemelésre már egy sikeres tantárgyi érettségi birtokában ugyanis később is van lehetőség. Az is meggondolandó, hogy mikor, melyik vizsgaidőszakban érdemes letenni az előrehozott vizsgát. Az ismeretek szükséges rend-

szerezéséhez és szintéziséhez, a célirányos felkészüléshez időre van szükség, ezért vélhetően a tanulmányok lezárását követő tanév (11. évfolyam) rendes vizsgaidőszakában kínálkozik a legjobb alkalom egy előrehozott földrajzi érettségre.

A kollégák véleménye alapján úgy vélem, hogy érdemes élni ezzel a sajátos lehetőséggel. Az azonban, hogy ez a vizsgalehetőség melyik tanuló számára előnyös és milyen szinten érdemes választani, csak az egyéni adottságok körülményekkel szemlélésével dönthető el. Ebben a döntésben a korábbiaknál nagyobb felelősség hárul a szaktanárra is.

Bízom abban, hogy az olvasó megérti és elhiszi, hogy az új vizsgára sikeresen fel lehet készíteni a tanulókat, de ehhez sok tekintetben szakítani kell a hagyományokkal. Az elkövetkező időszakban a felkészítés és a vizsgáztatás az eddigi szaktanári, vizsgáztatói gyakorlat alapján pusztán rutinból nem oldható meg. Mindenképpen szükséges a tantárgyi vizsgakövetelmények és -leírás, illetve a rendelkezésre álló mintafeladatok, feladatsorok alapos áttanulmányozása.

Hasznos lett volna a próbaérettségi tapasztalatainak részletesebb ismertetése, erre azonban a tantárgyi kötet megjelenésének korai időpontja miatt még nem volt lehetőség. Remélem, hogy erre a tanártovábbképzések alkalmával és esetleg egy későbbi tanulmányban nyílik majd mód.

Úgy gondolom, hogy az elkövetkező tanév mind a tanárok, mind a diákok, mind pedig a vizsga- és tantárgyfejlesztők szempontjából mozgalmas és minden bizonnyal új kihívásokkal és feladatokkal teli időszak lesz. Reméljük, hogy a tantárgy- és az ehhez szorosan kapcsolódó vizsgafejlesztés folyamata és eredményei hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a hazai földrajzoktatás ismét a fontosságának megfelelő helyet foglalhassa el a hazai közoktatás rendszerében.

Irodalom

Jónás Ilona – Makádi Marianna – Probáld Ferenc – Ütőné Visi Judit (1999): *Vizsgatárgyak, vizsgamodellek II. – Földrajz*. OKI, Budapest.

Jónás Ilona – Makádi Mariann – Ütőné Visi Judit (2004): *Az érettségiről tanároknak*. Földrajz (CD-ROM), OKI, Budapest.

Az érettségi vizsga vizsgaszabályzatának kiadásáról szóló többször módosított 100/1997. Kormány rendele. OM, Budapest.

A Földünk és környezetünk (földrajz) tantárgy rész-

letes érettségi vizsgakövetelményei és vizsgaleírása: www.om.hu

Ütőné Visi Judit

tudományos munkatárs,

tantárgyi szakértő, OKI, Vizsga- és

Követelményfejlesztő Központ, Budapest

NAT-tól NAT-ig a kerettanterveken át

A tantervi változások hatása a földrajzoktatásra

Minden földrajztanár azt várta a NAT-tól, hogy a megszokott és jól bevált módon megadja, mikor mit kell tanítani a földrajzórák sorozatában. A Nemzeti alaptanterv alapján azonban nem lehet földrajzot tanítani (mint ahogyan bármely más tantárgyat sem). A helyzet a földrajztanárok számára még bonyolultabb, mint a más tantárgyat tanítók esetében, mert a dokumentumban a földrajzi ismeretkörök elrendezése sajátságos.

Az 1980-as évek végén világossá vált, hogy a tanulók tudásszintje elmarad a kívánatostól. A központi tanterv (közismert nevén az 1978-as tanterv) – noha még érvényben volt – már nem tudta betölteni a szabályozó szerepet. Az iskolák ambícióik és lehetőségeik szerint önállóan keresték a sikertelenségből kivezető utakat. Bár már 1989-ben megkezdődtek egy, a kor szellemének és a nemzetközi közoktatási tendenciáknak megfelelő tanterv kidolgozásának munkálatai, csak 1995-ben született meg a Nemzeti alaptanterv. Vele egyidőben került sor a közoktatási törvény módosítására (1), amely a magyar oktatás történetében először mondta ki, hogy az iskolai nevelő- és oktatómunka a helyi tanterv alapján történik, amely az iskolában készül a Nemzeti alaptanterv iránymutatásai szerint.

A háromszintű tantervi szabályozás

A korábban kizárólagosságot élvező központi tanterv helyébe a helyi tantervek léptek. Ezzel az egyszintű szabályozást egy háromszintű tantervi szabályozás váltotta fel. (1. ábra) Akkor ennek lényegét és a benne rejlő lehetőségeket még nem na-

gyon ismerte fel a közoktatásban dolgozók nagy része, hiszen teljesen idegen volt a magyarországi hagyományoktól. Ennek ellenére, mivel a Nemzeti alaptantervről a közoktatási törvény rendelkezett, elvben 1998 szeptemberétől felmenő rendszerben, de egyszerre három szinten, az 1., a 7. és a 9. évfolyamon vezették be. (1. ábra)

Immár egy évtizede a tantervi szabályozás legmagasabb szintjét a Nemzeti alaptanterv (NAT) képviseli, amely a hagyományos értelemben nem is tanterv, hanem olyan állami dokumentum, amely alapján tantervek készülhetnek az iskolákban. Azért nemzeti, mert meghatározza az ország minden közoktatási intézményében folyó tartalmi munkát. Azért alap, mert műfaji sajátosságai nem felelnek meg a hagyományos tantervek követelményrendszerének, csak iránymutatást jelent a konkrét tantervek, a helyi tantervek elkészítéséhez. Fő funkciója a közoktatás elvi, szemléleti megalapozása, de csak olyan mértékben, hogy ne korlátozza az iskolák önállóságát. Meghatározza a közoktatás céljait, tartalmi szakaszait és összefoglalja az iskolában elsajátítandó műveltség kereteit. Az 1995-ben elfogadott Nemzeti alaptanterv az általános műveltség továbbépít-